

Farkas Gyöngyi

Csempészet a magyar-csehszlovák határon az 1950-es évek elején

1949. május 13-án a márianosztrai Bükki-féle vendéglőben találkozott egymással Kapitány Zoltán letkési és Takács Irma herceggúti lakos. Sötétedés után közösen indultak el a 4-5 km-re fekvő csehszlovák határ felé, ahol Letkés és Ipolydamásd között a szokott helyen már várta őket a Kismarosról érkező Halmann Zoltán is. Hátizsákukban egy-egy vég textiliával (30 méter) keltek át az Ipolyon, a határnak azon a sűrű erdővel borított szakaszán, ahol eddigi tapasztalatuk szerint az éjszakának ebben az órájában a legkevésbé fenyegette őket a határvasz járőrök megjelenése. A csehszlovák oldalon, a határtól kb. 10-15 km-re NY-ra fekvő Kőbölkútra mentek, ahol a csehszlovák-magyar lakosságcsere során kitelepített Takács Irma rokonai éltek. Az átcsempésztett textiláru helyére gyöngyház gomb került a hátizsákokba, amit Takács Irma üzleti kapcsolatai révén Pozsonyban, ill. Érsekújváron szerzett be. A magyar áru csehszlovákiai értékesítésének is kialakult csatornái voltak. A csempészek másnap-harmadnap ugyanazon az úton és hasonló körülmények között jutottak vissza Magyarországra. A gyöngyház gombokat Budapestre vitték, ahol rövidáru nagykereskedőknek adták el.

Nagyjából így rekonstruálhatta a három csempész egyik útját az a szobi határrendészeti kapitányságon dolgozó ÁVH-nyomozó, aki 1949 októberében kihallgatta Halmann, illetve Kapitány Zoltánt, akiknek ez alkalommal nem sikerült észrevétlenül átjutniuk a határon. Többé-kevésbé hasonló módon folyt az árucsempészet azokban az esetekben is, amelyeket levéltári kutatásaim során megismertem. Előadásom ennek az éppen csak elkezdett kutatásnak első eredményeit foglalja össze. Forrásaim olyan 1949 és 1953 közötti nyomozati és bírósági iratok, amelyek a csehszlovák-magyar határon csempészzel foglalkozó személyek kihallgatása során keletkeztek.¹

A témával kapcsolatban elsősorban arra vagyok kíváncsi, hogy milyen gazdasági körülmények teremtették meg és tartották életben az illegális gazdasági aktivitásnak ezt a formáját? Kik voltak az informális piac szereplői, és mennyire volt része a csempészet a határhoz közeli településen lakók megélhetési stratégiájának? Itt most csupán röviden térnék ki az első és az utolsó témakörre, mivel ezekkel kapcsolatban jelenleg nekem is inkább kérdéseim, mint biztos válaszaim vannak. Az eddig feltárt forrásokból a legtöbbet a csempészkciók szereplőiről tudhatjuk meg.

A csehszlovák-magyar határon folyó csempészzel – ismereteim szerint – eddig csupán néhány kisebb tanulmány foglalkozott, ezek is a két világháború közti időszakot tárgyalták. A néprajzos Boross Zoltán Medvesalján, Viga Gyula pedig a Bodrogházban gyűjtött visszaemlékezésekre alapozta főleg megállapításait (Boross 1985: 179-183, Viga 1994: 243-247). Mindketten egyetértettek abban, hogy a vizsgált területeken jelentős arányú csempészet folyt, ami egyrészt a trianoni határ által szétválasztott országrészek közti korábbi gazdasági kapcsolatok illegális eszközökkel való továbbélését jelentette. Másrészt a két állam közti árdifferenciákra és a határőrizet viszonylagos gyengesége építő csempészkedés olyan nyereséges vállalkozásnak bizonyult, amelybe a gazdasági válság idején – más alternatíva hiányában – a határközeli települések merészebb lakói közül sokan belevágtak. Magyarországról élő állatot, hamis járatlevéllel ellátott szarvasmarhát, lovat, ill. sertést, juhot

¹ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára V- 85248, Gáll Mihály, Mester Árpád és társai (a továbbiakban ÁBTL V 85248), V-71313 Kozma Béla (a továbbiakban ÁBTL V- 71313) Hornyák János és társa V-103298 (a továbbiakban ÁBTL V-103298)
Pest Megyei Levéltár B-952/1953. Váci Járásbíróság, Kapitány Zoltán és társai (a továbbiakban PMLB-952/1953.)

hajtottak át a zöldhatáron, valamint olcsó élelmiszert: gabonát, bort, pálinkát, szalámit vittek. Csehszlovákiából pedig iparcikkeket, elsősorban Bata-cipőket hoztak.

Mennyiben voltak mások a körülmények a 40-es-50-es évek fordulóján? A háborút követő nehéz gazdasági helyzet (közellátási gondok, áruhiány, megélhetési nehézségek), amit az 1947/48 utáni gazdaságpolitika csak tovább növelt, kedvezett a feketegazdaság kialakulásának, az illegális megélhetési technikák terjedésének. A határ közeli falvakban folyó csempészet ugyanúgy e jelenség egyik formája volt, mint pl. a gabona beszállítás előli elrejtése, a feketevágás vagy az ún. tartalékföldök titokban történő megművelése. Akármilyen szigorral próbálta is a központi hatalom ezt megakadályozni, és befolyása alá vonni a gazdasági élet egészét, ez teljesen soha nem sikerült.

Az ötvenes évek elején Magyarországról Csehszlovákiába átcsempészett áruk teljesen más jellegűek voltak, mint korábban. Amíg a két világháború között olcsó magyar élelmiszerekkel és élő állattal volt érdemes kereskedni, addig most a csempészek textíliával és női fejkendővel teli hátizsákokkal indultak neki a határnak. Csupán egy-két említést találtam arra vonatkozóan, hogy kis mennyiségű zsír vagy szalonna lenne a csempészárú. Vajon mi lehet ennek a meglepő termékváltásnak a magyarázata? Könnyebb megindokolni azt, hogy miért nem élelmiszert vittek. A parasztgazdaságok által megtermelt élelem az egyre súlyosabb állami elvonás mellett minden bizonnyal a család élelmiszerszükségletét sem nagyon fedezte. Ha mégis maradt felesleg, azt valószínűleg igen jó áron lehetett értékesíteni a hazai feketepiacon is, nem kellett szükségtelen kockázatot vállalni a határon való átszállításával.

Nehezebb magyarázatot találni a textil-termékek csempészetére. Miért volt érdemes kartont, angint és női delin fejkendőt szállítani a textiliparáról híres Csehszlovákiába? Jelenleg csupán találgatni tudok. A hiány, az árkülönbség, a minőség vagy ezek valamilyen kombinációja lehetett a csempészés indítóoka? Valószínűleg ideiglenes hiányról lehetett szó, mégpedig olyan egyszerű, olcsó pamutvászon textíliák hiányáról, amelyek nagyon keresettek voltak a határhoz közeli magyar falvak paraszti háztartásaiban. (A delin kendő a hétköznapi viselet része volt, a korszakban divatosnak számító, tartós, jó minőségű fejrevaló.) Az is elképzelhető, hogy csupán a magyarok lakta déli határszél ellátása nem volt megfelelő.

A Csehszlovákiából Magyarországra hozott áruk termékskálája kevésbé meglepő. Csempészték tűzkövet, szaharint, cigarettapapírt, celofánt, ceruzát, írógépszalagot, radírt, gyöngyház gombot, kerékpárgumit, de legfőképpen a cseh cipőipar jó minőségű, olcsó termékeit: bakancsot, gumicsizmát, bőr- és vászoncipőt. A csempészárú kiválasztásánál nemcsak azt kellett figyelembe venni, hogy milyen haszonnal lehet értékesíteni. Fontos szempont volt az is, hogy a kívánt áru nagy tételekben legyen beszerezhető, valamint hogy egyszerre milyen mennyiséget lehet átszállítani belőle a zöldhatáron. Halmann Zoltán például akkor tért át a gyöngyház gombok behozatalára, amikor ceruzát már nem tudott nagy mennyiségben vásárolni. A jó kapcsolatokkal nem rendelkező alkalmi csempészek kénytelenek voltak az árut a kiskereskedelembe beszerezni. Igyekeztek nagyobb településeken és több üzletben vásárolni, hogy ne keltsenek gyanút, ne lehessen őket áruhalmozással vádolni. Az átszállítható csempészárú mennyiségét a hátizsák nagysága és a hátizsák hordozójának teherbírása szabta meg. A nyomozati iratok alapján úgy tűnik, hogy egy hátizsákba 1 vég (30 méter) textília fért, ha ennél több volt az átszállítandó mennyiség, már segítséget kellett fogadni. Bakancsból pedig egy csempész kb. 30 párat tudott egyszerre elhozni (valószínűleg egy részét hátizsákban, egy részét pedig a hátizsákra kötözve). Túlságosan nehéz és terjedelmes nem lehetett a csomag, hiszen gyakran több 10 km-en keresztül kellett cipelni. Megnehezítette továbbá a határon való átjutást, csökkentette a határőrök előli menekülés esélyeit. A csempészárú hátrahagyása pedig komoly veszteséget jelentett.

A nyomozati iratokból megismert csempész-ügyek szereplői e kockázatos vállalkozást általában kereset-kiegészítésként folytatták. Alkalmanként jártak át a határon, így pótolták

néhány holdas gazdaságukból vagy napszámos, ill. kubikos munkából, esetleg havi fizetésükből származó jövedelmüket. Néhány személyről gyaníthatjuk csupán, hogy „főállású” csempészek (a vizsgálótisztek megnevezését használva „notórius csempészek”) voltak, vagyis bevételeik nagyobb része rendszeres árucsempészetből származott. Ide sorolhatjuk Halmann Zoltán kismarosi és Kapitány Zoltán letkési lakosokat, akiknek hentes és mészáros, illetve fűszerkereskedő-kocsmáros volt a szakmájuk, de a nyomozati iratok szerint éppen állásnélküliek voltak. Valószínűleg a kereskedelem terén szerzett korábbi tapasztalataikat kamatoztatták az illegális árucserre területén. De a rendszeresen csempészők közé tartozhatott a csehszlovák-magyar lakosságcsere keretében családjával együtt Magyarországra áttelepített Takács Irma is.²

A csempészsben érintett személyek az akcióban betöltött szerepük, érdekeltségük és kockázatvállalásuk szempontjából több csoportba sorolhatók. A „csempész-vállalkozó” biztosította a csempészáru anyagi fedezetét, szerezte be az árut és szervezte meg az értékesítést. Az általam vizsgált esetekben többnyire ő is vitte át a csempészárut a határon, de olykor „csempész-napszámost” fogadott – az érintettek szóhasználatában „csomaghordót” vagy „fuvarost” –, aki vagy vele együtt ment (ilyenkor egyszerre több árut tudtak átcsempészni) vagy őt helyettesítette a csempészúton. Szolgálatiért előre kialkudott fix összeget vagy a csempészáru értékének meghatározott hányadát kapta. Klagyvik József 24 éves letkési lakos, akit több csempész is foglalkoztatott, például 1949-ben először 100 forintot kapott azért, hogy az Ipolyon átkelve Kisújfaluig (20-25 km) vigye el, majd onnan hozza vissza Kapitány Zoltán csempészáruját. Később azonban már csak 150-200 forintért vállalta a fuvart, mivel – ahogy vallomása során elmondta – „nagyon veszélyesnek látszott az út.”³

Az alkalmi munkából élő 25 éves kisvárdai Kozma Béla szintén „csomaghordóként” kezdte a csempész-szakmát, később azonban már „saját hasznára” is dolgozott. Egy kisvárdai csempészcsoporthoz tagjaként kellett Csehszlovákiából bakancsot, cipőt, gumicsizmát hoznia Magyarországra a szlovákiai Királyhelmecről, kb. 25-30 km távolságról Kisvárdára. A csoport vezetőjével először csempészutanként 200 forint fizetségben állapodtak meg, később minden 5. bakancs lett az övé, amelyeket maga értékesített. Az első útjáért 4 pár bakancsot és egy pár tornacipőt, a másodikért 6 pár bakancsot kapott. Egy idő után, amikor bizonyára összegyűlt egy kis pénze, megbízója áruja mellett saját árut is szállított. Egy 1951-es csempészütnél például az átcsempészt 30 pár bakancsból 5 pár volt az övé.⁴

A csempészvállalkozó és a csomaghordó mellett más résztvevői, ill. hasznélvezői is voltak a csempészetnek. Az ún. „felderítőknek” például az volt a feladata, hogy a csempészek útját biztosítsák a határhoz és vissza, figyelmeztessék őket a határőrök jelenlétére. Halmann Zoltán két sógorasszonyát fogadta meg erre a feladatra (alkalmanként 50 forintért). Az asszonyoknak (azzal az ürüggyel, hogy az Ipolyon halászó férjeiket keresik) kicsivel a csempészek előtt kellett haladniuk a határig, (ill. visszaúton a határtól a faluig) és hangos beszélgetéssel kellett jelezniük a veszélyt.⁵

Más esetekben a határ sikeres átlépése a határőrök megvesztegetésével történt. Két pácini (bodrogi közti falu) csempész, Gáll Mihály és Mester Árpád például 1952 tavaszán megegyezett két ismerős határőrrel, hogy azok értesítik őket, ha „tiszt a levegő” és át lehet menni a pácini határszakaszon. A határőrök március és június között az egyik gyanúsított vallomása szerint 12-15 alkalommal nyújtottak nekik ily módon „segítséget”. A segítség ára valószínűleg az átcsempészt áru nagyságától függött, mivel hol 100 forintot, hol ennél 20-30 forinttal többet vagy kevesebbet kaptak. A határőrök együttműködése a csempészekkel nem

² PML B-952/1953

³ PML B-952/1953

⁴ ÁBTL V- 71313

⁵ PML B-952/1953

lehetett egyedi eset: a Gáll-Mester csempészügy kivizsgálásával egy időben egy ÁVH-jelentés szerint 9 határőrt vettek őrizetbe.⁶

A csempészből származó haszn tovább csökkent (a csempészet haszonélvezőinek száma viszont nőtt), ha csónakost kellett fogadni, aki a csempészáruval feltűnően megrakott embereket átszállította a Tiszán. A Királyhelmecről cipőféleségeket csempésző kisvárdai Kozma Bélát és társait átvívó halász például minden fuvarért egy-egy gumicsizmát kapott.⁷

Rendszeres csempészet esetén a csempészáru beszerzését és értékesítését külön erre specializálódott személyek végezték. Az általam vizsgált esetekben a csehszlovákiai értékesítést és árubeszerzést ottani helyismerettel rendelkező személyek, illetve a határ túloldalán élő rokonok, ismerősök bonyolították le. Gáll Mihály pácini lakos csempészáruját például feleségének a határ túloldalán, Örös községben lakó rokonaihoz vitte. A feleség szülei adták el a magyar és szerezték be a Magyarországra áthozni kívánt csehszlovák árut.⁸ A Forró községben lakó Nagy Endre pedig egy korábban ugyancsak csempészzel foglalkozó kassai nagynénivel állt szoros üzleti kapcsolatban.⁹ Mint láttuk, Takács Irma is pozsonyi és érsekújvári kapcsolatai révén jutott áruhoz. A 25 éves csempészlány nemcsak magának hanem – feltehetően anyagi ellenszolgáltatás fejében – másoknak is segített az árubeszerzésben.

A magyarországi értékesítésről kevesebbet árulnak el a nyomozati iratok. Halmann Zoltánék budapesti nagykereskedőknek, valamint a Teleki és a Garai tér piaci árusainak szállítják a csempészárut. Kozma Béla áruját bátyja „árúsítja ki” kisvárdai lakásán. A kicsiben csempésző Nagy Endre pedig maga házal a cigarettapapírral a lakóhelyéhez (Forró község) közeli falvakban. A Pácini községben lakó Gáll Mihály csempészáruját két nagyhalászi lakos értékesítette. Az orgazdák (a nyomozati iratok zugárusoknak, zugkereskedőknek nevezik őket) egyben megrendelők is voltak, megmondták, hogy legközelebb mit és mennyit hozzon. Hetente keresték fel Gállt és kézpénzzel fizettek a csempészáruért, amit (többszörre lábbelit - bakancs, gumicsizma, női és gyerekcipő) kerékpárral szállítottak el a Tisza másik partján fekvő Nagyhalászi községbe, ahol a lakásukon árusították.¹⁰

Az árucsempészzel szerezhető jövedelem fent említett költségei ellenére is elég nagy lehetett ahhoz, hogy megérje a kockázatvállalást. A haszon mértékét csupán megbecsülni tudjuk, hiszen a csempészeknek a nyomozók és a bíróság előtt elmondott történeteit nyilvánvalóan nem tekinthetjük csempésztevékenységükről szóló tárgyilagos beszámolóknak. Érthető módon csak azt vallották be, amit rájuk lehetett bizonyítani. Korábbi sikeres csempészüjtéseiket letagadták, vagy a ténylegesnél kisebbnek tüntették fel a csempészáru mennyiségét, illetve az árkülönbözetből származó bevételüket.

A szövegekből csupán egy-egy csempészügylet anyagi vonatkozásaira derül fény. Az alkalmi csempésznek tekinthető Csonka Anna például 1953-ban a beszerzési ár több mint duplájáért értékesítette a határ túloldalára átcsempésztett női fejkendőket. Darabját 44 forint 50 fillérért vette és 400 koronáért (ami kb. 92 forintnak felelt meg) adta el. Tíz kendő árából 17 doboz cigarettapapírt, 4 pár női cipőt, 20 tintaceruzát, 1 gyerekcipőt, 1 pár gumitalpú papucsot, 36 levél gyöngyház inggombot, és néhány apróságot (teaszűrőt, kölnivizet, gyöngy nyakláncot, női műbőr szatyrot) vásárolt. Utóbbiakat nyilván magának vette, míg a többi

⁶ ÁBTL V 85248

⁷ ÁBTL V- 71313

⁸ ÁBTL V 85248

⁹ ÁBTL V-103298

¹⁰ ÁBTL V 85248

itthoni eladásra szánta. A befektetett összeg tehát a csempészút során kétszer is hasznot hajtott.¹¹

Sajnos eddig egyetlen ügy irataiból sem derült ki, hogy a leggyakoribb csehszlovák csempészárut, a cipőféléket milyen felárral tudták Magyarországon értékesíteni. Annyit lehet csupán megállapítani, hogy a haszon az olcsó beszerzési, nem pedig a magas eladási árakból származhatott. Magyarországon ugyanis a csehszlovák lábbeliket az itthoni cipőárakhoz közeli, vagy azok alatti árakon értékesítették. Egy férficipő átlagára Magyarországon 1952-ben a korabeli statisztikák szerint 259 forint volt (KSH 1957a). A nagyhalászi zugárosoknál ugyanekkor 200 forintért lehetett jó minőségű bőrtalpú csehszlovák bakancsot, 180 forintért gumicsizmát, 80 forintért gyerekcipőt, 60-70 forintért vászoncipőt vásárolni.¹²

A kifelé kendőket, befelé cigarettapapírt csempésző Nagy Endre haszna 1953-ban a befektetett összeg közel kétszerese volt. Az ő esetében tudjuk valamennyire rekonstruálni, hogy a csempészet milyen fontos része lehetett családjá megélhetési stratégiájának.¹³ A Miskolchoz közeli Forró községben lakó Nagy család 6 kat. holdon gazdálkodott. Ennek jövedelmét egészítette ki egyrészt a 19 éves Endre fizetése (havi 5-600 forint), amit a MÁV miskolci üzemegységénél mint távírdai segédmunkás keresett 1953-ban. (A munkások és alkalmazottak átlagos havibére ekkor 940 forint volt. KSH 1957b) másrészt a csempészetből származó bevételek. Az anya a nyomozati iratok szerint a háború utáni években „jól ismert” csempész hírében állt a községben. Egy kassai nőrokonnal együttműködve bonyolították le csempészküldéseiket. Hol ő, hol a kassai nagynéni szállította az árut. 1950-ben azonban letartóztatták és 14 hónapos börtönbüntetést kapott. Valószínűleg ekkor lépett a helyére Endre fia, aki kezdetben anyjával együtt járt át a határon. Sőt a nyomozati iratok szerint az egyik lánytestvér is aktív résztvevője volt az akcióknak.

A csempészet a család számára nyilván jól bevált jövedelemkiegészítő tevékenységnek bizonyult, hiszen többszörös lebukás ellenére sem hagytak fel vele. Az anya már említett letartóztatásán kívül fiát 1949-ben, 1953-ban és 1957-ben is őrizetbe vették és több hónapos börtönbüntetésre ítélték.

Felhasznált irodalom

- Boross László, A csempészés a Medvesalján a két világháború között. In: Ujváry Zoltán (szerk.): Gömör Néprajza I. Debrecen, 1985. 179-183.
 KSH (1957a): Statisztikai Évkönyv 1949-1955. Bp., Kiskereskedelmi árak.
 KSH (1957b): Statisztikai Évkönyv 1949-1955. Bp., Munkások és alkalmazottak egy keresőre jutó átlagos havibére.
 Viga Gyula: A csempészet emlékei a Bodroghözben. In: Ujváry Zoltán (szerk.): Történeti és néprajzi tanulmányok. Debrecen, 1994. 243-247.

¹¹ ÁBTL V-103298

¹² ÁBTL V- 71313

¹³ ÁBTL V-103298